

BADIY DISKURSDA INTENSIFIKATORLARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAHLILI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA INTENSIFIKATSIYANING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Ixtiyorov A'zamjon

Qo'qon davlat universiteti

Fakultetlararo tillar kafedrasida o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20921363>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillari badiiy diskursda qo'llaniladigan intensifikatorlarning funksional-semantik va lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida leksik, frazeologik, metaforik hamda pragmatik intensifikatorlarning semantik tuzilishi, kommunikativ vazifalari va milliy-madaniy xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, xorijiy va mahalliy olimlarning monografiyalari, dissertatsiyalari hamda ilmiy tadqiqotlari asosida badiiy diskursda intensivlikning ifodalanish mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: intensifikatsiya, badiiy diskurs, lingvokulturologiya, semantika, pragmatika, ekspressivlik, baholash, konsept, metafora, intensifikator.

Zamonaviy tilshunoslikda badiiy diskurs inson tafakkuri, madaniyati va emotsional tajribasining lisoniy ifodasi sifatida talqin qilinadi. Badiiy matn nafaqat estetik vazifani bajaradi, balki milliy dunyoqarash, qadriyatlar tizimi va madaniy konseptlarni ham o'zida mujassamlashtiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, intensifikatsiya kategoriyasi badiiy nutqning muhim funksional-semantik komponentlaridan biri hisoblanadi. Intensifikatorlar muallifning baholovchi munosabatini, qahramonlarning emotsional holatini va matnning pragmatik ta'sirchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

D. Bolinger o'zining "Degree Words" nomli fundamental tadqiqotida intensifikatorlarni daraja ko'rsatkichlari sifatida emas, balki nutqning emotsional energiyasini ifodalovchi vositalar sifatida talqin qiladi. Olimning fikricha, "intensifiers are signals of the speaker's emotional commitment" (Bolinger, 1972, p. 18). Ushbu yondashuv intensifikatorlarning semantik vazifasi bilan bir qatorda ularning pragmatik va emotsional tabiatini ham ochib beradi.

Kognitiv tilshunoslik vakili G. Lakoff inson tafakkuri konseptual tabiatga ega ekanligini ta'kidlab, intensivlik kategoriyasini inson tajribasi bilan bog'laydi. Uning fikriga ko'ra, "categories are grounded in bodily and cultural experience" (Lakoff, 1987, p. 284). Demak, intensivlikni ifodalovchi birliklar insonning nafaqat individual, balki madaniy tajribasini ham aks ettiradi.

C. Paradis o'zining doktorlik dissertatsiyasida sifat darajasini ifodalovchi modifikatorlarni tahlil qilib, intensifikatorlarning baholash va ekspressivlik funksiyalarini ko'rsatadi. U absolutely, completely, totally kabi birliklarni maksimal daraja ifodalovchi vositalar sifatida tavsiflaydi (Paradis, 1997, p. 79). Bunday birliklar ayniqsa badiiy matnlarda qahramon ruhiy holatini ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

Ingliz adabiyotida very, absolutely, terribly, incredibly, utterly, perfectly kabi intensifikatorlar keng qo'llanadi. Masalan: "She was absolutely devastated."

Mazkur gapda absolutely birligi nafaqat qayg'u darajasini oshiradi, balki qahramonning ruhiy iztirobini ham kuchli ifodalaydi.

O'zbek badiiy matnlarida esa juda, nihoyatda, g'oyat, o'ta, benihoya kabi birliklar faol ishlatiladi. Masalan: "U nihoyatda iztirob chekardi." Bu yerda nihoyatda qahramonning ichki kechinmalarini maksimal darajada ifodalashga xizmat qilmoqda.

N. Mahmudov til va tafakkur munosabatlarini o'rganar ekan, baholash vositalari milliy dunyoqarashni aks ettirishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, til birliklarida xalqning axloqiy, estetik va madaniy qadriyatlari namoyon bo'ladi (Mahmudov, 2012, 95-bet). O'zbek tilidagi ko'plab intensivatorlar aynan milliy baholash mezonlari bilan bog'liqdir.

Sh. Safarov pragmalingvistik tadqiqotlarida ekspressiv birliklarning kommunikativ ta'sirini tahlil qilib, baholash va ta'sirchanlik kategoriyalari nutq strategiyasining muhim komponentlari ekanligini ta'kidlaydi (Safarov, 2008, 152-bet). Badiiy matnda intensivatorlar muallifning kommunikativ maqsadini amalga oshirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Lingvokulturologik nuqtai nazardan qaralganda, har bir xalqning intensivatsiya vositalari uning madaniy tajribasi bilan bog'liq bo'ladi. V. Maslova tilni madaniy axborotni saqlovchi tizim sifatida baholab, har bir til birligi milliy madaniyatni aks ettirishini ta'kidlaydi (Maslova, 2001, p. 46). Shu sababli ingliz va o'zbek tillaridagi intensivatorlar o'ziga xos madaniy xususiyatlarga ega.

Anna Wierzbicka turli madaniyatlarning emotsional konseptlarini qiyosiy tahlil qilib, ingliz tilida emotsional nazorat nisbatan kuchli ekanligini, sharq xalqlari tillarida esa emotsional ekspressivlik yuqori darajada namoyon bo'lishini qayd etadi (Wierzbicka, 1992, p. 126). Masalan, ingliz tilida: "He was very disappointed."

O'zbek tilida: "Uning yuragi ezilib ketdi." Ikkinchi misolda metaforik intensivatsiya yuzaga kelgan bo'lib, u nafaqat hissiy holatni, balki milliy obrazlilikni ham ifodalaydi.

Z. Kövecses emotsional metaforalar tadqiqotida ko'plab tillarda intensivlik harorat va olov konseptlari orqali ifodalanishini ta'kidlaydi (Kövecses, 2002, p. 159). Ingliz tilida: burning anger, heated debate, boiling with rage, kabi birikmalar qo'llaniladi. O'zbek tilida esa: qoni qaynamoq, yuragi yonmoq, alangalanib ketmoq kabi metaforik birliklar uchraydi. Ushbu birliklar intensivlikning konseptual asoslari universal bo'lsa-da, ularning lisoniy realizatsiyasi milliy madaniyatga bog'liqligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklar ham badiiy diskursdagi intensivatsiyaning muhim vositalaridan biridir. R. Moon frazeologik birliklarni xalqning tarixiy tajribasi va madaniy xotirasining mahsuli sifatida tavsiflaydi (Moon, 1998, p. 214).

Ingliz tilida: dead tired, pitch black, stone cold, crystal clear kabi birliklar keng qo'llaniladi. O'zbek tilida esa: tim qora, qip-qizil, jon-jahdi bilan, yer bilan yakson jon kuydirmoq kabi frazeologik intensivatorlar mavjud.

Masalan: "Tim qora tun qishloq ustiga cho'kkan edi." Bu yerda tim birligi qorong'ilikning maksimal darajasini ifodalab, badiiy obrazlilikni kuchaytiradi.

K. Hyland ilmiy diskursni tadqiq qilgan bo'lsa-da, uning boosters nazariyasi badiiy matnga ham tatbiq qilinishi mumkin. Olimning fikriga ko'ra, kuchaytiruvchi birliklar muallifning pozitsiyasini va matnning ta'sirchanligini oshiradi (Hyland, 1998, p. 132).

Badiiy diskursda intensivatorlar bir nechta funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, ular qahramonlarning emotsional holatini ifodalaydi. Ikkinchidan, muallif bahosini kuchaytiradi. Uchinchidan, matnning ekspressivligini oshiradi. To'rtinchidan, o'quvchiga pragmatik ta'sir ko'rsatadi. Beshinchidan, milliy-madaniy qadriyatlarni aks ettiradi.

Qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida individual baholash va shaxsiy his-tuyg'ular ustunlik qilsa, o'zbek tilida jamoaviy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va milliy mentalitet kuchliroq namoyon bo'ladi. Ingliz tilidagi *absolutely, incredibly, utterly* kabi birliklar individual emotsiyalarni ifodalasa, o'zbek tilidagi nihoyatda, g'oyat, benihoya kabi birliklar milliy baholash tizimi bilan bog'liqdir.

Demak, badiiy diskursdagi intensifikatorlar faqat semantik vositalar emas, balki murakkab lingvokulturologik hodisalar hisoblanadi. Ular milliy tafakkur, emotsional konseptlar, madaniy qadriyatlar va kommunikativ strategiyalarni o'zida mujassamlashtiradi. Ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tahlili intensivlik kategoriyasining universalligi bilan bir qatorda uning milliy-madaniy xususiyatlarini ham ochib beradi. Kelgusida korpus lingvistikasi asosida badiiy matnlardagi intensifikatorlarning chastotasi va pragmatik funksiyalarini tadqiq qilish ushbu sohadagi ilmiy izlanishlarni yanada boyitishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bolinger D. *Degree Words*. The Hague: Mouton, 1972;
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980;
3. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press, 1987;
4. Paradis C. *Degree Modifiers of Adjectives in Spoken British English*. Lund University Doctoral Dissertation, 1997;
5. Wierzbicka A. *Semantics, Culture and Cognition*. Oxford University Press, 1992;
6. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press, 2002;
7. Hyland K. *Hedging in Scientific Research Articles*. Amsterdam: John Benjamins, 1998;
8. Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English*. Oxford University Press, 1998;
9. Maslova V. *Lingvokulturologiya*. Moskva, 2001;
10. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. Toshkent, 2008;
11. Mahmudov N. *Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab*. Toshkent, 2012.